

Наталія Шульжук

ПРАГМАЛІНГВІСТИКА

*навчально-методичний посібник
для здобувачів вищої освіти
філологічних спеціальностей ЗВО*

Рівне
2022

*Рекомендовано до друку
на засіданні кафедри стилістики та культури української мови РДГУ
(протокол № _ від _____ 2022 р.)*

Рецензенти :

Мединська Наталія Миколаївна, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови та літератури, проректор з навчально-методичної роботи Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені С. Дем'янчука;

Деменчук Олег Володимирович, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри романо-германської філології Рівненського державного гуманітарного університету.

Шульжук Н. В.

Ш 95

Прагмалінгвістика : навчально-методичний посібник для здобувачів вищої освіти філологічних спеціальностей ЗВО. Рівне – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2022. 120 с.

Антропоцентрична парадигма сучасного мовознавства у центр уваги поставила людину як творця мовленнєвої діяльності, спрямованої на використання мови для кодування й декодування висловлювань і текстів. Вивчення мови лише з позицій лінгвоцентризму у контексті когнітивно-дискурсивної лінгвістичної парадигми стало недоцільним, що зумовило активні інтегральні й диференційні процеси в сучасній науці та формування нових дисциплін, з-поміж яких заслуговує на увагу й прагмалінгвістика, що доповнює й уточнює знання здобувачів вищої освіти про сутність мовних одиниць, про комунікативну взаємодію, опосередковану мотивами й намірами учасників спілкування, що формують їхні стратегічні програми, які реалізуються у відповідних комунікативних тактиках, та сприяє формуванню загальних і фахових компетентностей, передбачених відповідною освітньо-професійною програмою.

Зміст навчальної дисципліни структурований за трьома змістовими модулями («Лінгвістична прагматика як важливий складник сучасної науки про мову», «Мовленнєве спілкування: комунікативно-прагматичний підхід», «Прагматичний потенціал граматичних категорій та синтаксичних засобів мови»), що зорієнтовані на виявлення прагматичного потенціалу мовних одиниць різних рівнів, на розмежування понять «дискурс» і «текст», «речення» і «висловлювання», а також на усебічну характеристику складників комунікативної ситуації та чинників, що впливають на вибір комунікативно доцільних мовних ресурсів з метою уникнення деструктивного спілкування.

У кожному практичному занятті представлено три блоки завдань – для аудиторного, домашнього та самостійного виконання. Крім того, подано ключові питання та поняття відповідної теми, література, що усебічно відображає суть порушених проблем, перелік умінь і навичок здобувачів вищої освіти, на формування яких спрямовані запропоновані завдання, та докладні методичні рекомендації до їх виконання.

Запитання і завдання для самоконтролю, подані до кожного практичного завдання, а також тестові завдання модульного контролю дозволяють діагностувати рівень сформованості відповідних умінь і навичок здобувачів вищої освіти та (при потребі) корегувати його.

ЗМІСТ

Передмова	4
Зміст навчальної дисципліни «Прагмалінгвістика»	5
Програма навчальної дисципліни «Прагмалінгвістика»	7
Структура навчальної дисципліни «Прагмалінгвістика»	14

ПРАКТИЧНИЙ ЗМІСТ ДИСЦИПЛІНИ «ПРАГМАЛІНГВІСТИКА»

Змістовий модуль 1

Лінгвістична прагматика як важливий складник сучасної науки про мову

<i>Практичне заняття 1.</i> Проблемне поле лінгвістичної прагматики у контексті антропоцентричної парадигми сучасного мовознавства	15
<i>Практичне заняття 2–3.</i> Принципи і постулати прагматики. Стратегії і тактики спілкування	24

Змістовий модуль 2

Мовленнєве спілкування: комунікативно-прагматичний підхід

<i>Практичне заняття 4.</i> Спілкування, його види. Основні одиниці спілкування в комунікативно-прагматичному аспекті	36
<i>Практичне заняття № 5–6.</i> Діалог як комунікативний акт	45

Змістовий модуль 3

Прагматичний потенціал граматичних категорій та синтаксичних засобів мови

<i>Практичне заняття 7–8.</i> Прагматичний потенціал частин мови	61
<i>Практичне заняття 9.</i> Синтаксичні конструкції у контексті лінгвопрагматики	78
Запитання і завдання для самоконтролю	90
Завдання для модульного контролю	92
<i>Модульний контроль № 1</i>	92
<i>Модульний контроль № 2</i>	95
<i>Модульний контроль № 3</i>	99
Завдання для підсумкового модульного контролю	102
Термінологічний словник	108

ПЕРЕДМОВА

Антропоцентрична парадигма сучасного мовознавства у центр уваги поставила людину як творця мовленнєвої діяльності, спрямованої на використання мови для кодування й декодування висловлювань і текстів. Це зумовило активні інтегральні та диференційні процеси в сучасній науці: з одного боку, об'єднуються різні наукові напрями й виникають нові дисципліни «на стику» наук, з іншого – на кожному з рівнів мовної системи відбувається поглиблене вивчення об'єктів дослідження та розширення їхніх меж. Усі новітні дисципліни в лінгвістиці (соціолінгвістика, психолінгвістика, етнолінгвістика, нейролінгвістика, комунікативна лінгвістика, лінгвістична конфліктологія, когнітивна лінгвістика та ін.) зосереджені на пошукові того, як людина використовує мову і як у мовних одиницях відображається вона сама. Це означає, що перспективним у вивченні мовних одиниць стає прагматичний підхід, який передбачає врахування їх значущого компонента, пов'язаного з мовною особистістю, яка, орієнтуючись у ситуації мовлення, обирає мовний ресурс для досягнення поставлених цілей.

Традиційні мовознавчі дисципліни, побудовані на засадах лінгвоцентризму, не спроможні повною мірою задовольнити такі потреби комуніканта, вони лише створюють підґрунтя для формування комунікативних умінь і навичок здобувачів вищої освіти. Схарактеризувати ж комунікативно-прагматичні складники ситуації мовлення, а також комунікативні, соціальні й психологічні ролі мовних особистостей з метою формування умінь продукувати й підтримувати кооперативне спілкування з використанням підтексту, імплікацій, невербальних засобів для реалізації комунікативного наміру покликана дисципліна «Прагмалінгвістика».

У центр уваги прагмалінгвістики потрапляють не лише можливості вибору однієї мовної одиниці із ряду можливих для досягнення комунікативної мети мовців, а і їх попередній когнітивний та комунікативний досвід, що дозволяє уникати непорозумінь.

Зміст навчальної дисципліни структурований за трьома змістовими модулями («Лінгвістична прагматика як важливий складник сучасної науки про мову», «Мовленнєве спілкування: комунікативно-прагматичний підхід», «Прагматичний потенціал граматичних категорій та синтаксичних засобів мови»), що зорієнтовані на виявлення прагматичного потенціалу мовних одиниць різних рівнів, на розмежування понять «дискурс» і «текст», «речення» і «висловлювання», а також на усебічну характеристику складників комунікативної ситуації та чинників, що впливають на вибір комунікативно доцільних мовних ресурсів з метою уникнення деструктивного спілкування.

У кожному практичному занятті представлено три блоки завдань – для аудиторного, домашнього та самостійного виконання. Крім того, подано ключові питання та поняття відповідної теми, література, що усебічно відображає суть порушених проблем, перелік умінь і навичок здобувачів вищої освіти, на формування яких спрямовані запропоновані завдання, та докладні методичні рекомендації до їх виконання.

В основу завдань покладено текстово-дискурсний матеріал, розрахований на розширення знань здобувачів вищої освіти не лише про альтернативне використання лексико-фразеологічних одиниць, граматичних форм та синтаксичних конструкцій, а й про висловлювання як дієвий інструмент досягнення цілей мовців за умови дотримання принципів прагматики та ефективних комунікативних стратегій і тактик.

Запитання і завдання для самоконтролю, подані до кожного практичного завдання, а також тестові завдання модульного контролю дозволяють діагностувати рівень сформованості відповідних умінь і навичок здобувачів вищої освіти та (при потребі) корегувати його.

Отже, прагмалінгвістика доповнює й уточнює знання здобувачів вищої освіти про сутність мовних одиниць, про комунікативну взаємодію, опосередковану мотивами й намірами учасників спілкування, що формують їхні стратегічні програми, які реалізуються у відповідних комунікативних тактиках, та сприяє формуванню загальних і фахових компетентностей, передбачених відповідною освітньо-професійною програмою.

ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ПРАГМАЛІНГВІСТИКА»

Мета – схарактеризувати комунікативно-прагматичні складники мовленнєвої комунікації, а також комунікативні, соціальні й психологічні ролі мовних особистостей з метою формування у здобувачів вищої освіти умінь продукувати й підтримувати кооперативне спілкування та доцільно використовувати підтекст, імплікації, невербальні засоби для реалізації комунікативного наміру.

Завдання:

- визначити складники комунікативної ситуації та чинники, що впливають на вибір комунікативно доцільних мовних ресурсів;
- виявити прагматичний потенціал мовних одиниць різних рівнів;
- розмежовувати поняття «дискурс» і «текст», «речення» і «висловлювання»;
- навчити влучно послуговуватись звертанням як засобом адресації мовлення;
- навчити продукувати та підтримувати кооперативне спілкування й уникати конфліктного (деструктивного) спілкування;
- виявити національно-культурну специфіку мовленнєвої поведінки та навчити доречно її використовувати;
- навчити визначати комунікативні, соціальні, психологічні ролі мовних особистостей та будувати мовлення відповідно до цих ролей;
- здійснити комунікативно-прагматичний аналіз діалогічного дискурсу;
- навчити успішно послуговуватись підтекстом, імплікаціями, невербальними засобами комунікації, а також навчити послуговуватись системою словотворення та словозміни мови відповідно до комунікативної мети висловлювання.

У результаті вивчення навчальної дисципліни «Прагмалінгвістика»

здобувачі вищої освіти повинні знати:

- суть комунікативно-прагматичного напрямку в мовознавстві;
- історію формування проблемного поля та найважливіші напрями досліджень лінгвістичної прагматики;
- види спілкування та його основні одиниці в комунікативно-прагматичному аспекті;
- структуру та класифікації мовленнєвих актів;
- складники комунікативної ситуації;
- ознаки тексту й дискурсу, речення й висловлювання;
- принципи і постулати прагматики;
- принципи, правила стратегії і тактики кооперативного спілкування;
- функції мовчання;
- підходи до аналізу діалогічного дискурсу у контексті когнітивно-дискурсної лінгвістичної парадигми;
- одиниці процесуальної структури діалогічного дискурсу (мовленнєвий акт, дискурсивний хід, дискурсивний обмін, трансакція, мовленнєва подія);
- типологію мовних особистостей;
- прагматичний потенціал лексико-граматичних класів слів та їх граматичних категорій;

здобувачі вищої освіти повинні вміти:

- визначати складники комунікативної ситуації й відповідно до інтенцій мовців добирати комунікативно доцільні мовні ресурси;
- виявляти прагматичний потенціал мовних одиниць;
- визначати тип мовленнєвого акту;
- застосовувати стереотипні способи вираження інтенційного значення з метою реалізації етикетної функції та підтримання соціальної рівноваги у процесі неконфліктної комунікації;
- влучно послуговуватись звертанням як засобом адресації мовлення;
- підтримувати кооперативне спілкування та уникати конфліктного;

- доцільно використовувати національно-культурну специфіку мовленнєвої поведінки;
- послуговуватись компліментами, які піднімають настрій партнерові, створюють сприятливий мікроклімат у процесі спілкування;
- визначати комунікативні, соціальні, психологічні ролі мовних особистостей та будувати мовлення відповідно до цих ролей;
- здійснювати комунікативно-прагматичний аналіз діалогічного дискурсу;
- виявляти й демонструвати дискурсивні здібності мовців та їх соціально-культурний досвід;
- продукувати й підтримувати кооперативне спілкування й уникати конфліктного (деструктивного) спілкування;
- успішно послуговуватись підтекстом, імплікаціями, невербальними засобами комунікації.

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ПРАГМАЛІНГВІСТИКА»

Змістовий модуль 1

Лінгвістична прагматика як важливий складник сучасної науки про мову

Тема 1. Лінгвістична прагматика у контексті сучасної функційно-комунікативної та антропозорієнтованої науки про мову

Антропоцентрична парадигма сучасного мовознавства. Інтегральні та диференційні процеси в сучасній науці як тенденції розвитку. Зв'язок спілкування з життям суспільства. Проблематика соціолінгвістики, психолінгвістики, етнолінгвістики, нейролінгвістики, соціолінгвістики, когнітивної лінгвістики, комунікативної лінгвістики та ін.

Розмежування понять «комунікація» та «спілкування». Функційний, комунікативний, прагматичний підходи до мови. Тріада «форма – значення – функція». Комунікативно-прагматичне вивчення мови на базі системно-структурного уявлення про її рівневу організацію. Суб'єкт мовленнєвих дій. Поняття про прагматично-комунікативний простір, ознаки й властивості мовної одиниці у ньому.

Зв'язок прагмалінгвістики із філософією мови, стилістикою, риторикою, теорією мовленнєвих актів, комунікативною лінгвістикою, психолінгвістикою, соціолінгвістикою, функційним синтаксисом, лінгвістикою тексту, когнітивною лінгвістикою, дискурсивним аналізом, лінгвокультурологією, етнопсихолінгвістикою та ін.

Тема 2. Проблемне поле лінгвістичної прагматики

Теорія знака Ч. Морріса: відношення знака до об'єктів (семантика); відношення між знаками (синтактика); відношення між знаками і мовцем (прагматика). Прагматика як вагомий складник змісту знака. Лінгвістична прагматика як галузь знань, що вивчає функціонування мовних знаків у мовленні.

Прагматичний компонент у мовленнєвій діяльності, його зв'язок із соціально-етикетною стратифікацією суспільства. Прагматичний підтекст актуального членування висловлювання. Ставлення мовця і слухача до предмета мовлення як сфера лінгвопрагматики. Фонетичні засоби (інтонація) як інструментарій для вираження прагматичних значень. Прагматика писемного тексту (роль великої літери, елементи «чужого» алфавіту, співвідношення тексту й ілюстрацій, цитати, ремінісценції, крилаті вислови та ін.).

Універсальні постулати спілкування Пауля Грайса: категорія кількості, категорія якості, категорія відношення, категорія способу. Реалізація постулатів спілкування і пресупозицій у контексті етичних норм у певному суспільстві.

Прагматичний аспект змісту знака у контексті ефективного мовленнєвого впливу. Змістова широта і розмитість прагматики. Умови мовленнєвого акту: «хто», «кому», «де», «коли», «чому», «навіщо», «як». Лінгвопрагматика як міжпредметна сфера досліджень.

Складники (вектори розвитку) лінгвістичної прагматики: соціопрагматика, контрастивна прагматика, міжкультурна прагматика, інтермовна прагматика, історична прагматика. Зв'язок напрямів досліджень лінгвістичної прагматики із суб'єктом мовлення, адресатом мовлення, взаєминами між учасниками спілкування, ситуацією спілкування.

Комунікативна (мовна і мовленнєва) особистість як предмет лінгвістичної прагматики. Засадничі категорії лінгвістичної прагматики (дискурс, мовленнєві жанри, категорія суб'єктивності). Проблема розмежування семантичних і прагматичних явищ мови. Дві тенденції у межах лінгвістичної прагматики (вивчення прагматичного потенціалу мовних одиниць; вивчення взаємодії комунікантів у процесах мовного спілкування).

Розділи сучасної лінгвістичної прагматики: мікропрагматика, макропрагматика, мегапрагматика, прагматика комунікативних девіацій. Комунікативний смисл. Лінгвістична прагматика як «синтезатор великої кількості проблем сучасної багатопредметної науки про мову» (Ф. Бацевич), її евристичний потенціал.

Тема 3. Принципи і постулати прагматики

Постулати прагматики як регулятори мовленнєвої поведінки комунікантів. Особливості прагматичного підходу до мови. Комунікативна ситуація, її компоненти: мовець і його адресат; пресупозиції як фонд спільних попередніх знань; комунікативні наміри (інтенції) і цілі спілкування; час; місце; обставини дійсності; взаємини між комунікантами, їх соціально-статусні характеристики (В. Гак). Модель спілкування Р. Якобсона («адресант – повідомлення – адресат – контекст – контакт – код»). Структура комунікативної ситуації (праці І. Сусова, К. Долініна) та параметри текстопородження (праці Ю. Левицького).

Адресант та адресат як носії певних соціальних статусів і ролей. Локально-темпоральний каркас мовленнєвого акту. Контроль та самоконтроль мовленнєвої поведінки комунікантів. Пресупозиції як попередні знання, що уможливають побудову конкретного висловлювання. Невербальні засоби комунікації (голосові модуляції, інтонація, темп, тембр, гучність; жести, міміка, вираз очей, поза та ін.).

Адресат як співавтор та інтерпретатор тексту. Типи адресатів (масовий/публічний/конкретизований; персональний/одиничний/конкретний; узагальнений/прогнозований; реальний/гіпотетичний). Непрямий (вторинний) адресат. Фактори, що визначають розуміння усного тексту.

Звертання як засіб адресації та мовленнєва дія. Відповідність звертання соціальному статусу і ролі адресата. Теоретичне осмислення звертання як мовної та комунікативної одиниці (праці В. Гольдіна). Звертання-регулятиви, їх функції. Семантичне поле звертання у контексті соціолінгвістики. Соціолінгвістичні правила парадигматики. Національно-культурний компонент інформації в антропонімії.

Тема 4. Стратегії і тактики спілкування

Кооперативне і конфліктне (деструктивне) спілкування. Принципи і правила спілкування. Агресивність у мовленнєвій поведінці. Активізація жанру мовленнєвої інвективи (лайки). Принцип кооперації Г. Грайса (максими кількості, якості, ставлення (релевантності), способу вираження) та принцип ввічливості Дж. Ліча (максими такту, великодушності, схвалення, скромності, згоди, симпатії). Ввічливість як естетична та прагматична категорія. Ввічлива брехня. Соціально-комунікативна «істина». Лестоці як схвальне лицемірство. Комплімент як один із виявів схвалення у вигляді люб'язності. Прояви ввічливості: галантність, шанобливість, чемність, коректність. Вияви гіперввічливості: манірність, церемонність, надмірна послужливість.

Комунікативна та прагматична компетенції носіїв мови. Стратегії (задуми) і тактики (конкретні мовленнєві ходи) спілкування.

Правила спілкування (праці В. Дем'янкова, Н. Формановської). Правила для того, хто говорить. Правила для того, хто слухає. Взаємозв'язок стратегічного плану і тактичних ходів. Ланцюг тактичних ходів у типізованих текстах. Стратегія (або тактика) комунікативної пастки.

Конфліктне спілкування, його види, форми й соціальне та психологічне підґрунтя. Типові стратегії мовленнєвої поведінки у конфліктному спілкуванні (К. Седов). Тактика умовчання. Комунікативно значуще мовчання. Функції мовчання.

Мовленнєвий етикет як етикетна рамка спілкування. Антропоцентричність та діалогічність мовленнєвого етикету. Етикет як предмет вивчення філософії, семіотики етнографії. Стандартизовані норми соціальної поведінки у суспільстві. Стандартизованість функційно-стильових різновидів мови. Функції мовленнєвого етикету. Поняття про соціальне «прогладжування» (за Е. Берну). Комунікативно-семантичні групи, що експлікують емоційно-оцінну зону прогладжування. Мовленнєвий етикет та ввічливість як основа неконфліктного спілкування.

Національно-культурна специфіка мовленнєвої поведінки. Мовленнєвий етикет як функційно-семантична й прагматична універсалія. Соціативи – основа гармонійної рівноваги у суспільстві. Етикетна рамка спілкування. Зона антиетикетних взаємодій.

Змістовий модуль 2

Мовленнєве спілкування: комунікативно-прагматичний підхід

Тема 5. Спілкування, його види. Основні одиниці спілкування в комунікативно-прагматичному аспекті

Види спілкування: контактне – дистантне; безпосереднє – опосередковане; усне – писемне; діалогічне – монологічне; міжособистісне – публічне – масове; приватне – офіційне; творче – стереотипне; кооперативне – конфліктне; інформативне – фатичне. Наративний та комунікативний мовленнєві режими.

Відгалуження семіотики як теорії знакових систем: семантика (відношення знака до об'єктів дійсності (значення знака)); синтактика (відношення між знаками (зв'язок знаків)); прагматика (ставлення до знака того, хто знаком послуговується (знак і людина)). Розширення меж залучення до досліджень даних прагматики у контексті когнітивно-дискурсивної лінгвістичної парадигми та принципу антропоцентризму.

Прагматика як закріплене у мовній одиниці ставлення мовця до дійсності, до змісту повідомлення, до адресата (Ю. Апресян). Теорія мовленнєвих актів – ядро прагматики. Мовленнєвий акт – мінімальна прагматична одиниця спілкування. Основні одиниці спілкування в комунікативно-прагматичному аспекті. Структура мовленнєвого акту: локуція (пропозиція висловлювання); іллокуція (комунікативний намір мовця); перлокуція (результат іллокутивного впливу на адресата).

Спроби класифікації мовленнєвих актів: репрезентативи, директиви, комісиви, експресиви, декларативи, рогативи, контактиви; прямі та непрямі.

Висловлювання як мінімальна «клітинка» спілкування. Співвідношення речення та висловлювання. Речення – формальна «упаковка» висловлювання. Предикація, референція, актуалізація як суттєві ознаки висловлювання. Роль інтонації в реалізації інтенційного, емоційного, оцінного значення/смыслу висловлювання.

Членування речення на диктум і модус. Поняття, що характеризують модус: мовець, комунікативний намір, комунікативна стратегія, мовленнєва поведінка, правила мовленнєвої поведінки, мовленнєвий акт, мовленнєвий жанр (Т. Шмельова). Метакомунікація як авторська вказівка на спосіб побудови мовлення, її контактопідтримувальна функція у дискурсі/тексті.

Текст і дискурс як синтаксична і комунікативна одиниця. Реалізація основних текстових категорій (зв'язності (когерентності), цілісності) на комунікативному рівні. Перетворення тексту зі статичного структурного утворення на динамічний комунікативний дискурс. Комплекс прагматичних компонентів твору (мовленнєві інтенції адресанта, смислова заданість, комунікативні стратегії й тактики, комунікативний намір, оцінки, емоції щодо відображеної дійсності, адресата та змісту повідомлення). Дискурс, «упакований» у форму тексту, та висловлювання, «упаковане» у форму речення, – основні одиниці спілкування. Мовленнєвий жанр як типізований (стандартизований) і структурований взірець тексту, пов'язаного з певним функційним стилем.

Тема 6. Діалог як комунікативний акт

Багатоаспектна теорія діалогу як когнітивно-комунікативного феномена (Л. Якубинський, Г. Чумаков, М. Борисова, Г. Валімова, М. Міліх, Н. Буреніна, А. Сквида, О. Ваяхіна, А. Балаян, Ц. Йотов, Д. Ізаренков, І. Зернецький, Т. Колокольцева, С. Єрмоленко, О. Бровєєв, Н. Глаголев, Л. Гураль, С. Занько, А. Нікольський, М. Орлова, І. Святогор, Ю. Скребнев та ін.). Комунікативні параметри діалогу (Г. Сергєєва, Н. Теплицька, М. Шафіро). Вивчення діалогу в українському мовознавстві (А. Грищенко, В. Рінберг, Д. Баранник, І. Борисюк, П. Дудик, Г. Олійник, Л. Олексієнко, Л. Безугла, І. Шевченко та ін.). Поняття на позначення діалогу. Діалогічний дискурс, одиниці його процесуальної структури (мовленнєвий акт, дискурсивний хід, дискурсивний обмін, інтерактивна взаємодія (трансакція), мовленнєва подія).

Діалог як процес і продукт мовленнєвої діяльності комунікантів. Комунікативні ролі мовця і слухача у конкретній мовленнєвій ситуації. Діалог – соціально-мовленнєве утворення. Мікродіалог. Макродіалог. Мовленнєвий хід. Ознаки діалогічного дискурсу (смислова цілісність,

комунікативно-синергетична цілісність, структурна цілісність). Пропозиційний зміст висловлювання, текстові пресупозиції та імплікації як основа смислової об'ємності діалогічного дискурсу. Актуальне членування – засіб формування комунікативної перспективи висловлювання. Комунікативно-прагматичний аналіз діалогічного дискурсу. Діалог як соціально-мовленнєва взаємодія партнерів для досягнення комунікативних і практичних результатів.

Комунікативна особистість (В. Карасик). Соціалізація мовної особистості. Уміння й навички, що характеризують розвинену мовну особистість. Лінгвістична проблема мовної особистості та соціальна проблема її виховання.

Комунікативні, соціальні, психологічні ролі мовної особистості. Порушення рольової та мовленнєвої поведінки комунікантів. Постійні та змінні соціальні ознаки мовців. Симетрична й асиметрична ситуація спілкування в діалогічній взаємодії.

Прагмалінгвістичні параметри невербальних засобів комунікації. Багатозначність жестів, їх стилістична диференціація. Класифікація жестів. Кінетика. Проксеміка. Фонації.

Комунікативно значуще мовчання. Іntenційний, емоційний, оцінний зміст мовчання як невербального компонента комунікації. Національна специфіка невербальних засобів комунікації.

Екологічна компетенція комунікативної особистості, її критерії. Емотивно коректні тексти. Мовне насилля та мовна агресія (праці О. Сковородникова, О. Бикової, Г. Копніної, Н. Булгакової та ін.). Шляхи відновлення екологічного балансу у сфері мовленнєвої комунікації в суспільстві. Мовленнєва толерантність як основа гармонійної життєдіяльності мовної особистості та її ефективно соціальної взаємодії. Діалогічний дискурс у контексті еколінгвістичної проблематики. Лінгводидактична інтерпретація проблеми вульгаризації національного мовного простору.

Змістовий модуль 3

Прагматичний потенціал граматичних категорій та синтаксичних засобів мови

Тема 7. Прагматична значущість граматичних категорій іменника

Концептуалізація граматики. Альтернативність прагматики. Прагматичний аспект як важливий складник граматичного опису мовних одиниць. Прагматичний ефект порушення граматичних правил. Стилiстична та соціолінгвістична диференціація мовних одиниць – підґрунтя для формування прагматичних відтінків. Зв'язок стилістичних функцій частин мови з їх значеннєвою природою.

Прагматичний ефект категорії роду іменника. Мовна гра, заснована на зіткненні формальних і семантичних ознак іменника. Прагматичне використання іменників спільного роду. Вживання паралельних родових форм іменника. Протиставлення родових форм іменника.

Прагматичний потенціал категорії числа іменників. Протиставлення грамем множини та однини. Додаткові смислові відтінки іменників *singularia* та *pluralia tantum*.

Функційний діапазон відмінкових форм іменника. Прагматичний ефект порушення граматичних правил. Варіювання граматичних форм іменника – основа для формування стилістичних відтінків архаїчності, розмовності, просторіччя, інтимності, конфліктогенності, експресивності, метафоричності та ін.

Прагматична специфіка власного імені. Регламентованість вибору звертання умовами спілкування. Антропонімікон як важлива сфера прагматики. Мотиви вибору імені у контексті загальних тенденцій розвитку іменника регіону чи країни загалом на певному історичному зрізі. Вибір варіанта імені в умовах конкретної мовленнєвої ситуації. Соціально-психологічна цінність імені. Позитивна ввічливість – основа комунікативної стратегії зближення. Гендерні особливості звертання. Комунікативні табу.

Тема 8. Граматичні категорії прикметника та дієслова, їх прагматична значущість

Комунікативна роль прикметників (ад'єктивів) у мовній системі. Атрибутивна характеристика предмета через метафорично осмислену (перенесену) ознаку. Препозиція узгодженого означення при іменникові, додаткові смисли її порушення. Денотативний та оцінний компоненти семантики прикметника, його прагматична цінність.

Порушення закономірностей творення форм ступенів порівняння прикметників (оказіональні форми), їх прагматичний ефект. Прагматика повної (стягненої/нестягненої) та короткої форм прикметника. Порушення закономірностей творення присвійних прикметників.

Прикметник як жанрово-стилістичний показник тексту. Роль соціального фактору у використанні прикметників. Епітети як ознака відповідного функційного стилю та певного типу дискурсу. Індивідуально-авторські прикметники-епітети. Розвиток переносних значень прикметників. Ампліфікація прикметників.

Додаткові відтінки значень дієслів недоконаного та доконаного виду. Прагматичний аспект ненормативних перфектних та імперфектних форм дієслова. Видові новотвори як засіб виразності, сигнал мовленнєвої розкутості у художньому та розмовному мовленні. Спосіб дієслівної дії як вияв додаткової семантики за допомогою афіксів. Переносне використання граматичного часу як мовна техніка. Два часових плани висловлення (план комунікації і план однобічної інформації) та пряме й переносне вживання часових форм дієслова, їх прагматичний потенціал. Аналітична форма давноминулого (передминулого) часу у часовій парадигмі українського дієслова, особливості її функціонування в художньо-белетристичному мовленні. Явище функційної транспозиції часових форм дієслова як стилістично-зображальний прийом у художніх і публіцистичних текстах. Позачасове значення дієслівних форм у прислів'ях і приказках.

Вживання особових форм дієслова із вторинним значенням. Зміщення семантики особової форми дієслова під впливом контексту. Використання авторського *ми* в наукових текстах та «лікарського» *ми* у розмовно-побутових.

Прагматика способу дієслова. Діапазон значень наказового способу (імператива). Презентація модального значення наказовості у формах доконаного й недоконаного виду. Вживання часових форм у значенні наказового способу. Вживання однієї форми дієслівного способу в значенні іншої. Невідповідність між формою способу і її реальним вторинним значенням у контексті – джерело прагматики.

Тема 9. Лінгвопрагматичні особливості займенників

Компоненти, що визначають зміст займенників: *дейксис* (вказівка), *субституція* (заміна повнозначного слова), *анафора* (відсилка до вже сказаного).

Стилістичні функції займенника у поетичному жанрі (ліричне *Я*; перехід займенника у частку; втрата особовими займенниками номінативної функції; підсилювально-увиразнювальна функція займенника).

Прагматичний потенціал займенників першої особи. Особиста сфера мовця. Реалізація прагматичних (аксіологічних) відтінків при сполученні займенника *мене* зі словами з позитивною та негативною оцінкою. Етична заміна «я» на «ми» у писемному науковому та публіцистичному мовленні.

Ми – інструмент ідеологічної сугестії. «Психологічний» складник *ми* («лікарське» *ми*). Прагнення до інтимізації спілкування, висловлення співчуття, причетності до будь-чого через *ми*. Прагматичні відтінки збентеження, здивування, гордості, іронії займенника *ми*.

Прагматичний потенціал займенників другої особи. Прагматичні відтінки *ти-/Ви-*форм спілкування. Семантико-прагматичний обсяг використання займенника *ти*. Прагматичні відтінки *ти* у розмовно-побутовому мовленні).

Ієрархічні та рольові відношення комунікантів як основа вибору *ти* або *Ви*. Закономірності використання *ти-Ви-*висловлювань у мовленнєвих актах.

Прагматичний потенціал займенників третьої особи. Анафорична функція займенників *він, вона, воно*, їх «денотативна порожнеча» (Б. Норман). Прагматично багата сфера взаємодії особового займенника та імені. Знущальна інтонація при займенниках *він, вона* – засіб висловлення незадоволення, обурення. Вторинні вживання займенникових форм. Прагматичні відтінки *вони* (протиставлення двох систем – *ми* політичне, ідеологічне, воєнне, економічне). Займенник як показник розвитку міжособистісних взаємин.

Особові займенники як інструмент комунікативних технологій.

Транспозиція та семантичні прирощення займенника *ми* (*ми* замість *я*; *ми* замість *ти/Ви* (семантико-прагматичне прирощення «співчуття»)).

Прагматичні відтінки присвійних займенників. Аксиологічне забарвлення ідеологізованих *мій, наш*.

Протиставлення *наш – їхній* у різних сферах людського життя. Переносні значення посесиву *їхній*.

Субстантивовані форми множини *мої, твої, наші, ваші, мій/моя, твій/твоя*. Оцінний діапазон значень присвійного займенника *свій*. Посесиви у складі стійких виразів.

Лінгвопрагматичні особливості питальних займенників. Прагматичні підстави для риторичних питань, їх емотивна функція. Питальні займенники у складі заголовкових комплексів публіцистичних текстів. Займенник *хто* у значенні заперечного як потужний засіб вираження емоцій, експресії, впливу.

Прагматична цінність вказівних займенників.

Займенник *там* на позначення забороненого, непристойного, потойбічного (функція евфемізму).

Займенник *того* в позиції присудка у розмовному мовленні (у значенні «збожеволів», «у нетверезому стані», «пропав», «згубив» та ін.).

Лекція 10. Синтаксичні конструкції у контексті лінгвопрагматики

Поняття про стилістичний синтаксис. Способи вираження членів речення у контексті прагматики. Підмет у формі інфінітива. Прислівник, частка, вигук, дієслово у функції підмета. Емоційний присудок. Усно-розмовний колорит експресивно забарвлених присудків вигукової та вигуково-предикатної форми. Заміна узвичаєної форми одного члена речення формою іншого.

Порядок слів у реченні. Експресивно-емоційне виділення слова в реченні. Експресивний потенціал інверсії складеного іменного присудка. Постпозитивні означення як видові класифікатори до родових понять у текстах наукового стилю. Постпозитивний відокремлений дієприкметниковий зворот як засіб інтонаційного наростання, градації в художньому та публіцистичному стилях. Синтаксичні конструкції з постпозитивними відокремленими зворотами – засіб створення стилістичного колориту описовості, конкретизації мовлення у текстах наукового стилю. Експресивно-стилістичне увиразнення змісту речення при віддаленій позиції узгодженого означення від означуваного іменника.

Усталені типи словорозташування у текстах різних функційних стилів.

Стереотипні конструкції, що створюють синтаксичну перспективу речення у тексті офіційно-ділового стилю (дієприслівниковий зворот у функції вихідної синтагми; усталені синтаксичні звороти; звороти з віддієслівним іменником; нагромадження у вихідній синтагмі другорядних членів речення; препозиція дієслів у текстах постанов).

Структури з нейтральним порядком слів. Препозиція додатків та обставин, усталені синтаксичні звороти у функції вихідної синтагми – стильові ознаки наукового мовлення.

Експресивні варіанти словорозташування у текстах публіцистичного стилю.

Прагматичний потенціал односкладних та неповних речень. Інфінітив, його широкий семантичний діапазон. Стилістичний потенціал безособових конструкцій.

Стилістичні фігури. Прагматичний потенціал еліпсу, умовчання, полісиндетону, градації. Повтор як засіб експресії.

Прагматика інтонації та ускладнювальних компонентів речення. Звертання як засіб адресації та одиниця мовленнєвого етикету. Звертання-регулятиви як засіб впливу на адресата мовлення. Семантичне поле звертання з погляду соціолінгвістики.

Прагматика складного речення. Період та парцеляція як засоби стилістичного синтаксису.

Лекція 11. Взаємодія лексики і граматики як основа семантичної варіативності синтаксичних конструкцій

Зв'язок синтаксису й морфології. Синтаксична синонімія та лексичне наповнення синтаксичних компонентів – джерела живлення прагматики. Прийменникові дієслівні сполучення як

синтаксичні синоніми. Стилiстичне значення прийменникiв, вжитих у переносному значеннi. Народно-розмовний вiдтiнок прийменникiв дiалектного походження.

Пiдряднi означальнi та простi речення, ускладненi вiдокремленими означеннями як синтаксичнi синонiми. Допустовi пiдряднi частини iз сполучниками *хоч* i *хай* як синтаксичнi синонiми.

Синонiмiя сполучникових i безсполучникових конструкцiй. Вiдсутнiсть сполучникiв – основа для стилiстично-змiстових вiдтiнкiв безсполучникового речення.

Особливостi лексичного наповнення синтаксичних конструкцiй та їх прагматичний потенцiал. Конструкцiї з вiддiєслiвними iменниками як засiб «iнтелектуалiзацiї» тексту. «Негативний мовний матерiал» (Л. Щерба). Порушення заданих лексичних умов та узвичаєних синтаксичних позицiй – джерело семантичних ускладнень i метафоризацiї висловлювання. Нацiональна самобутнiсть фразеологiзованих синтаксичних конструкцiй.

Комунікативні невдачі, їх типи (соціально-культурні, психосоціальні, власне мовні). Поняття про контекстність культури і її роль у виникненні комунікативної невдачі. Порушення етикетних стереотипів. Пресупозиції, імплікації, неоднозначність витлумачення граматичної конструкції, окаціоналізми, жаргонізми, діалектизми як типові джерела комунікативних невдач.

**СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«ПРАГМАЛІНГВІСТИКА»**

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин									
	денна форма					заочна форма				
	усього	у тому числі				усього	у тому числі			
го		л	п	л. р.	с. р.		го	л	п	л. р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Модуль 1										
<i>Змістовий модуль 1. Лінгвістична прагматика як важливий складник сучасної науки про мову</i>										
Тема 1. Лінгвістична прагматика у контексті сучасної функційно-комунікативної та антропозорієнтованої науки про мову	10	2			8	14	2			12
Тема 2. Проблемне поле лінгвістичної прагматики	12	2	2		8	14		2		12
Тема 3. Принципи і постулати прагматики	13	2	2		9	12				12
Тема 4. Стратегії і тактики спілкування	12	2	2		8	10				10
<i>Разом за змістовим модулем 1</i>	47	8	6		33	50	2	2		46
<i>Змістовий модуль 2. Мовленнєве спілкування: комунікативно-прагматичний аспект</i>										
Тема 5. Спілкування, його види. Основні одиниці спілкування в комунікативно-прагматичному аспекті	12	2	2		8	12		2		10
Тема 6. Діалог як комунікативний акт	13	2	2		9	16	2			14
<i>Разом за змістовим модулем 2</i>	25	4	4		17	28	2	2		24
<i>Змістовий модуль 3. Прагматичний потенціал граматичних категорій та синтаксичних засобів мови</i>										
Тема 7. Прагматична значущість граматичних категорій іменника	10	2	2		6	10	2			8
Тема 8. Граматичні категорії прикметника та дієслова, їх прагматична значущість	10	2	2		6	8				8
Тема 9. Лінгвопрагматичні особливості займенників	10	2	2		6	10		2		8
Тема 10. Синтаксичні конструкції у контексті лінгвопрагматики	10	2	2		6	6				6
Тема 11. Взаємодія лексики і граматики як основа семантичної варіативності синтаксичних конструкцій	8	2			6	8				8
<i>Разом за змістовим модулем 3</i>	48	10	8		30	42	2	2		38
Разом за три змістові модулі	120	22	18		80	120	6	6		108
Модуль 2										
ІНДЗ										
Усього годин	120	22	18		80	120	6	6		108

ПРАКТИЧНИЙ ЗМІСТ ДИСЦИПЛІНИ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1

Лінгвістична прагматика як важливий складник сучасної науки про мову

Практичне заняття 1

Проблемне поле лінгвістичної прагматики у контексті антропоцентричної парадигми сучасного мовознавства

План

1. Антропоцентрична парадигма сучасного мовознавства. Інтегральні та диференційні процеси в сучасній науці.
2. Функційний, комунікативний, прагматичний підходи до вивчення мови. Системно-структурна організація мови – фундамент для комунікативно-прагматичного її опису.
3. Лінгвістична прагматика у контексті сучасної функційно-комунікативної та антропоорієнтованої науки про мову.
4. Універсальні постулати спілкування Пауля Грайса.
5. Проблемне поле лінгвістичної прагматики.

Література

- Арутюнова Н. Д. Прагматика. *Лингвистический энциклопедический словарь*. Москва, 1990. С. 389–390.
- Арутюнова Н. Д., Падучева Е. В. Истоки, проблемы и категории прагматики. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва, 1985. Вып. 16. С. 3–43.
- Бацевич Ф. С. Лінгвістична прагматика: спроба обґрунтування проблемного поля та дослідницької одиниці. *Мовознавство*. 2009. № 1. С. 29–37.
- Вепрева И. Т. Языковая рефлексия в постсоветскую эпоху. Екатеринбург, 2002.
- Гак В. Г. Язык как форма самовыражения народа *Язык как средство трансляции культуры*. Москва, 2000. С. 54–68.
- Грайс Г. П. Логика и речевое общение. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва, 1985. Вып. 16: Лингвистическая прагматика. С. 217–237.
- Клименко М. І., Панасенко Є. В., Стреляєв Ю. М., Ткаченко І. Г. Варіаційне числення та методи оптимізації : навч. посіб. Запоріжжя : ЗНУ, 2015. 84 с.
- Коломоєць Т. О. Оцінні поняття в адміністративному законодавстві України: реалії та перспективи формулювання їх застосування. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. Запоріжжя, 2017. № 1. С. 36–46.
- Моррис Ч. У. Основания теории знаков. *Семиотика* / сост. и ред. Ю. С. Степанов. Москва, 1983. С. 37–89.
- Норман Б. Ю. Лингвистическая прагматика (на материале русского и других славянских языков) : курс лекций. Минск, 2009. 183 с.
- Остин Дж. Л. Слово как действие. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва, 1986. Вып. 17: Теория речевых актов. С. 22–129.
- Радбиль Т. Б. Прагматические аномалии в среде языковых аномалий русской речи. *Русский язык в научном освещении*. 2006. № 2. С. 56–79.
- Ратмайр Р. Прагматика извинения. Сравнительное исследование на материале русского языка и русской культуры. Москва, 2003.
- Серль Дж. Р. Что такое речевой акт? *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва, 1986. Вып. 17: Теория речевых актов. С. 151–169.
- Стернин И. А. Эффективное речевое воздействие. *Теоретические и прикладные проблемы языкознания. Избранные работы*. Воронеж, 2008. С. 253–293.
- Супрун А. Е. Проблема системности лексики. *Методы изучения лексики* / под ред. А. Е. Супруна. Минск, 1975. С. 5–22.
- Формановская Н. И. Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход. Москва : Русский язык, 2002. 216 с.
- Якобсон Р. Поэзия грамматики и грамматика поэзии. *Семиотика* / сост. и ред. Ю. С. Степанов. Москва, 1983. С. 462–482.

Ключові поняття теми: антропоцентрична парадигма сучасного мовознавства; функційний, комунікативний та прагматичний підходи до опису мовних одиниць; комунікативно значущі смисли; прагматично-комунікативний простір; комунікативний намір; прагматичний аспект мовного знака; соціопрагматика; контрастивна прагматика; міжкультурна прагматика; інтермовна прагматика; історична прагматика; суб'єкт і адресат мовлення; прагматичні пресупозиції; перлокутивний ефект; ситуація спілкування; дискурс; мовленнєві жанри; категорія суб'єктивності; прагматичний потенціал мовних одиниць; мікропрагматика; макропрагматика; мегапрагматика; прагматика комунікативних девіацій; комунікативний смисл.

Здобувачі вищої освіти повинні знати:

- суть антропоцентризму;
- нові міждисциплінарні галузі знань на стику з лінгвістикою;
- суть комунікативно-прагматичного напрямку в мовознавстві;
- історію формування проблемного поля лінгвістичної прагматики;
- найважливіші напрями дослідження лінгвістичної прагматики;
- розділи сучасної лінгвістичної прагматики.

Здобувачі вищої освіти повинні вміти:

- пояснювати суть функційного, комунікативного та прагматичного підходів до опису мовних явищ;
- визначати складники комунікативної ситуації й відповідно до інтенцій добирати комунікативно доцільні мовні ресурси;
- виявляти прагматичний потенціал мовних одиниць у певному контексті.

Завдання для аудиторного опрацювання

Завдання 1. Прокоментуйте міркування Ю. Д. Апресяна: *«Мова, як відомо, високою мірою антропоцентрична. Величезна частина її словника присвячена людині – її внутрішньому світу, сприйняттю зовнішнього світу, фізичної, інтелектуальної діяльності, її цілям, взаєминам з іншими людьми, спілкуванню з ними, оцінкам подій та обставинам»* (Апресян Ю. Д. Хотеть и его синонимы: заметки о словах. *Филологический сборник*. 1995. С. 18).

Чи пов'язана думка науковця з виникненням міждисциплінарних галузей знань на стику з лінгвістикою? Якщо так, то назвіть ці галузі знань.

Завдання 2. Чи поділяєте ви думку Флорія Бацевича про те, що на кожному з етапів розвитку науки про мову *«необхідно проводити «ревізію», «інвентаризацію», «переоблік» її окремих напрямів, підходів, категорій, одиниць, методів і методик тощо з позицій її цілісності й відповідності сучасним провідним науковим парадигмам»* (Бацевич Ф. С. Лінгвістична прагматика: спроба обґрунтування проблемного поля та дослідницької одиниці. *Мовознавство*. 2009. № 1. С. 30)? Прокоментуйте свою позицію.

Завдання 3. Проаналізуйте нижчеподані висловлювання відомих науковців про лінгвопрагматику як самостійну галузь мовознавства. Оберіть найадекватніше, на вашу думку, визначення й прокоментуйте його, проілюструвавши відповідними прикладами.

«Прагматика стосується як інтерпретації висловлювань, так і вибору їх форми у конкретних умовах» (Гак В. Г. Язык как форма самовыражения народа. *Язык как средство трансляции культуры*. Москва, 2000. С. 55).

«Важливою умовою для виділення прагматичного аспекту значення є розуміння того місця, яке відводить для себе мовець у мовному світі. Центром цього світу є «я», а локальними та часовими координатами, так би мовити точками відліку в організації дійсності – «тут» і «зараз». Цей егоцентризм мовця знаходить різноманітні прояви у мовленні, і всі відповідні мовні одиниці та конструкції об'єднуються під прапором прагматики» (Норман Б. Ю. Лінгвістическая прагматика (на матеріалі русского и других славянских языков) : курс лекцій. Минск, 2009. С. 8).

«У центр уваги лінгвопрагматики потрапляють можливості вибору однієї мовної одиниці із певного ряду. Цей вибір показує, які елементи дійсності, які їх властивості та відношення мають пріоритетне значення у мовленнєвій свідомості мовців та певній мові людей» (Гак В. Г. Язык как форма самовыражения народа. Язык как средство трансляции культуры. Москва, 2000. С. 56).

«Лінгвістична прагматика постає як міжпредметна сфера досліджень, а також розділ науки про мову, який вивчає функціонування мовних знаків у мовленні, вживання мови мовцями в комунікативних ситуаціях з урахуванням тісної взаємодії комунікантів» (Арутюнова Н. Д. Прагматика. Лингвистический энциклопедический словарь. Москва, 1990. С. 389–390).

«Лінгвістична прагматика передбачає вивчення умов використання мови комунікантами в актах мовленнєвого спілкування» (Богданов В. В. Лингвистическая прагматика и ее прикладные аспекты. Прикладное языкознание. СПб., 1996. С. 269).

«Прагматика – це наука, яка вивчає мову в її відношенні до тих, хто її використовує» (Столнейкер Р. С. Прагматика. Новое в зарубежной лингвистике. Москва, 1985. Вып. 16. С. 419).

«Мовна прагматика – це закріплені в мовній одиниці (лексемі, афіксі, графемі, синтаксичній конструкції) ставлення мовця: 1) до дійсності, 2) до змісту повідомлення, 3) до адресата» (Апресян Ю. Д. Интегральное описание языка и системная лексикография. Избранные труды : в 2 т. Москва, 1995. Т. 2. С. 136).

Завдання 4. На початку ХХ ст. представники Празької лінгвістичної школи ввели у мовознавство поняття «актуальне членування висловлювання» (поділ висловлювання на дві частини: тему (в іншій термінології – дане, топік) і рему (нове, фокус та ін.)). Найчастіше у слов'янських мовах актуальне членування виражається за допомогою порядку слів.

Доберіть приклади, які б доводили, що в актуального членування висловлювання потужний прагматичний підтекст.

Завдання 5. Прочитайте уривок із повісті Лариси Денисенко «Нова стара баба». Знайдіть у ньому мовні одиниці, прагматичний аспект у значенні яких виявляє ставлення автора до своїх героїв.

«Зойка за цей час конструювала план, як позбутися Славіка. А саме, як виштовхнути «малюка» з нашого родинного гніздечка. Він закінчив навчання, однак вступив ще до одного навчального закладу, щоб отримати ще якесь незрозуміле «МБА». Зойка глузувала:

– Ти вже отримав своє МБА, і ма, і ба, усі коло тебе крутяться.

– Тьотю Зоє, а ви що, російську забули? – озвався Славик.

– Не твоє дело. Вот ты на немцев пашешь, а они нашу землю кров'ю заливали, а ты с ними на сю-сю шпрекаешь, а немецкий – язык гестапо.

– Сю-сю, тьотю Зоїчко, то до японців. А німецька – мова Ніцше. Взагалі, якщо так міркувати, як ви зараз продемонстрували, то російська – мова розстрілів.

– Ну так да! Не без этого. И правильно. Чтоб неповадно было разным сукам, ёп-пап-п-пал-ло-ногу. Пли и всё!

Із Зойкою неможливо було сперечатися на будь-які політичні теми, вона зазвичай вивертала на тебе стільки безглуздої інформації, доходила до таких висновків, що ти швидше би збожеволів, ніж продовжував із нею спілкуватися.

– А українська тоді яка? – провокував далі Зойку Славик, котрий поки не здогадувався, що Зойка планує його виселення.

– А українська, синку, розкладається перед тобою Чумацьким шляхом, срібним та небесним, праворуч гарнезна відьма на метлі летить, соловейки, краплі дощові, соковиті вишні, ліворуч – гівно коров'яче, пір'я, прокльони та тополиний, падла, пух, а ти дивишся зачарований, і не збагнеш, нащо тобі показали усю цю красу. Що праворуч, та всю гидотню, що ліворуч, краще б гроші рахувати навчили. – Тут Зойка підморгнула, наче весело, однак помітно було, що вона сльозить» (Л. Денисенко).

Завдання для домашнього опрацювання

Завдання 1. Б. Норман вважає, що прагматика «всюдишуца, вона охоплює всі мовні рівні: цей аспект можна знайти і в морфологічних явищах (форми слова), і в синтаксичних (моделі речення, конструкції сурядності й підрядності). Проте найбільшою сферою її «локалізації» є лексика. Йдеться про особливості вживання слів з оцінним забарвленням, синонімів, евфемізмів, термінів, жаргонізмів та ін. За умови однакового ставлення до об'єкта (семантики) і навіть однакової сполучуваності (синтактики) знаки можуть різнитися винятково своїм прагматичним аспектом».

Проілюструйте міркування Б. Нормана відповідними прикладами.

Завдання 2. Прочитайте уривки з роману Сергія Лойка «Аеропорт» про події на Сході України. Випишіть номінації на позначення «своїх» і «чужих», якими прслуговується автор. Як вони допомагають йому зреалізувати ідейно-художній задум? Як у цих номінаціях реалізується прагматичний аспект мовних одиниць?

1. Кіборги боролися так, наче в цьому проклятому Аеропорту вирішувалася доля війни. 2. Обличчя вояків були закіптюжені, очі світилися так, що, здається, підсичували денний півморок поміж руїн Аеропорту. 3. Але найприкметнішою деталлю портрета були руки воїнів – закіптявілі, засмалені так, що нагадували рукавички з грубої нефарбованої шкіри. 4. Бійці вистрибували з люків БМП і БТРів під постійним обстрілом, щоби замінити своїх щасливіших товаришів. 5. У нас два важчих, – похмуро вимовив Сергєйч, огрядний вусатий старший лейтенант медичної служби, років сорока п'яти, найстарший із захисників Аеропорту. 6. Кіборги, своєю чергою, ворогів прозвали орками. 7. Маленький український гарнізон Аеропорту денно й ноцно відбиває атаки супротивника, який у багато разів переважає живою силою й технікою. 8. Але тут, у цьому зруйнованому доценту Аеропорту, підступні й жорстокі вороги зіштовхнулись з чимось неочікуваним і неймовірним. 9. На третій просочилися таргани-«сепари».

Чи погоджуєтесь ви з міркуванням Б. Нормана: «Звичайно, ніхто не цікавиться думкою мовознавців перед тим, як почати обстріл чи бомбардування. Але те, що в суспільній мовній свідомості створюється образ ворога (або, навпаки, союзника, друга), і роблять це політики, військові, журналісти саме мовними засобами, за допомогою прагматичного аспекту знаків, – не підлягає сумніву?»

Завдання 3. Науковці неодноразово висловлювали думку про те, що лінгвопрагматику цікавить, як співвідноситься попередній досвід (когнітивний і комунікативний) учасників діалогу, що цей досвід має включати загальні передумови (пресупозиції), – в іншому випадку може виникнути непорозуміння (комунікативна невдача) або навіть конфлікт.

Наведіть приклади з художніх творів (або доберіть відповідні відеофрагменти), які б ілюстрували подібні міркування.

Завдання 4. Фонетичні засоби – багатий інструментарій для вираження прагматичних значень: особливості інтонації, відхилення у наголосі, мовленнєве «кривляння», навмисне руйнування слова, штучно створений акцент. Чимало анекдотів (грузинських, єврейських, естонських та ін.) оснований на імітації особливостей мовлення, без якого втрачається їхній смисл. Наведіть подібні приклади й прокоментуйте прагматичний потенціал фонетичних засобів.

Завдання 5. Нерідко мовець у своєму мовленні прслуговується цитатами, крилатими словами та ремінісценціями, що свідчать про його культурний рівень. Вони розраховані на відповідний досвід адресата. Завдання адресанта (автора) – співвіднести свій культурний досвід із внутрішнім світом адресата (читача) і налагодити додаткові канали інтелектуального та емоційного спілкування. Це, за висловлюванням П. Леканта, «резерв смислу». Прагматичним цілям слугує і введення до мовлення іншомовних вкраплень – усе це «перевірка на освіченість».

Прокоментуйте, як це положення реалізовано у наведеному прикладі.

Наведіть подібні власні приклади з творів художньої літератури.

І. «– Слухай, Славіку тринадцятий минає, – почала й схаменулася, бо згадала вірші Тараса Шевченка. Зойка також згадала поезію, бо скривила губи у в'їдливій посмішці.

– Точно. Тільки не він когось пасе, а все ти його. – Коли Зойці було потрібно, вона доволі невимушено переходила на українську» (Л. Денисенко «Нова стара баба»).

II. «Під час Помаранчевої революції ми бачили Наталю на екранах телевізорів. Вона натхненно говорила в студії, розповідала про міжнародний досвід, допомагала інтерв'ювати іноземних експертів...Зойку я не бачила на екранах. Зойка забезпечувала майданівців гарячою їжею, приносила ліки та роздрукований ще для вболівальників текст гімну. «Наша Зоєчка бджолить», – казав Славик з усмішкою. Він постійно перебував у штабі, встиг побувати спостерігачем, знову повертався поночі, із синцями під оком, із запахом коньяку та жінок на шкірі» (Л. Денисенко «Нова стара баба»).

Завдання для самостійного опрацювання

Завдання 1. Велика кількість так званих непрямих мовленнєвих актів змусила лінгвістів розмежовувати локуцію (те, що безпосередньо говорить) та іллокуцію (те, що мається на увазі). Інакше кажучи, одна і та ж іллокутивна інтенція може бути втілена у різних висловлюваннях.

Прокоментуйте подані висловлювання щодо іллокутивної інтенції, втіленої в них, увівши їх у контекст відповідних ситуацій.

1. Сьогодні на вулиці мороз. 2. Ви виходите? (в автобусі). 3. Коли ви зайдете? 4. У тебе є конспект? 5. Я поговорю з твоїми батьками! 6. Щось у мене сьогодні болить голова. 7. Коли зазвичай обід? 8. Будьте здорові! 9. Добрий день!

Завдання 2. Проілюструйте на конкретних прикладах доречність використання універсальних постулатів спілкування Пауля Грайса (максим кількості, якості, відношення та способу).

Завдання 3. Б. Норман переконаний, що «змістовна широта і розмитість прагматики виправдана. Річ у тім, що у самому мовленнєвому спілкуванні особистість мовця і особистість слухача природно співвідносяться з умовами мовленнєвого акту: «хто» і «кому» внутрішньо пов'язані з «де» і «коли»; ті обставини, у свою чергу, передбачають певні причини і цілі спілкування («чому» і «навіщо»), і усе це втілюється у жанрово-стильовому різноманітті мовлення («як»). Так що лінгвопрагматика – комплексна, синтетична, певною мірою міждисциплінарна галузь, що увібрала досягнення своїх попередниць» (Норман Б. Ю. Лингвистическая прагматика (на материале русского и других славянских языков) : курс лекций. Минск, 2009. С. 24).

Проілюструйте висловлену науковцем думку на конкретних прикладах (конкретних мовленнєвих ситуаціях).

Завдання 4. Доведіть на конкретних прикладах, що ситуація мовлення зумовлює адекватний добір та використання одиниць і категорій мови з урахуванням усіх конститутивних чинників з метою досягнення найефективнішого впливу на партнера (аудиторію, читачів) по комунікації.

Завдання 5. Прочитайте запропоновані для аналізу тексти. Що, на вашу думку, стало наслідком неузгодження типової форми вияву мовленнєвого жанру з його актуальною формою у цих текстах?

I. «– Та що ти, Варко, – одмагалася від тієї вдячності вчителька. – Головиха і сама має розум і серце, їй підказувати не треба.

– Розум і серце має, так... Але вашого добра я вам не забуду, як хочете. «Варка немов погрожує своєю майбутньою вдячністю», – подумалось Олені Левківні, й вона усміхнулась» (Є. Гуцало).

II. «[Савка:] – Сховай, козаче, свій тютюнець, бо не буде діла.

[Тиміш:] – Як саме?

– А так: дочку в хату загнав, а воза в клуню закотив.

– Якого воза? Що це ви кажете?

– А як лягаю спати, то ще й дрюка кладу коло себе.

– Про що це ви?

– Про те ж таки, що й ти знаєш.

– Щось ви говорите таке, що ніяк не врозумію...» (С. Васильченко).

Запитання і завдання для самоконтролю

1. У чому суть антропоцентричної парадигми сучасного мовознавства?
2. Які активні інтеграційні та диференційні процеси відбуваються у сучасній лінгвістичній науці? Що є їх причиною?
3. Чим зумовлене формування нових міждисциплінарних галузей знань на стику з лінгвістикою?
4. У чому суть функційного, комунікативного та прагматичного підходів до опису мовних явищ?
5. Який зміст вкладають лінгвісти у поняття «прагматично-комунікативний простір»?
6. Прокоментуйте зв'язки лінгвістичної прагматики з філософією мови, стилістикою, риторикою, теорією мовленнєвих актів, комунікативною лінгвістикою, психолінгвістикою, соціолінгвістикою, функційним синтаксисом, лінгвістикою тексту, когнітивною лінгвістикою, дискурсивним аналізом, лінгвокультурологією, етнопсихолінгвістикою та розробками в галузі комунікативних технологій.
7. Чим на практиці займається лінгвопрагматика?
8. Які підрозділи лінгвістичної прагматики як самостійної галузі мовознавства запропонував Ф. Бацевич?
9. Які дві тенденції виявляють у межах лінгвістичної прагматики?
10. Які розділи сучасної лінгвістичної прагматики пропонує виділяти Ф. Бацевич?

Методичні рекомендації до практичного заняття № 1

Передусім радимо з'ясувати суть антропоцентричної парадигми сучасного мовознавства: у центр уваги поставлено людину як творця мовленнєвої діяльності, спрямованої на використання мови для спілкування – кодування/декодування висловлювань і текстів. Це зумовило активні інтегральні та диференційні процеси у сучасній науці: з одного боку, об'єднуються різні наукові напрями й виникають нові дисципліни «на стикові» наук, з іншого – на кожному з рівнів мовної системи відзначається поглиблене вивчення об'єктів дослідження та розширення їхніх меж. Зверніть увагу на такі порівняно нові дисципліни в лінгвістиці, як соціолінгвістика, психолінгвістика, етнолінгвістика, нейролінгвістика, прагмалінгвістика, та ін. Усі вони зосереджені на пошукові того, як людина використовує мову як засіб спілкування, а також того, як у мовних одиницях відобразилася сама людина в усьому різноманітті своїх проявів.

Акцентуємо увагу на тому, що поняття «комунікація» ширше за поняття «спілкування». Розуміння спілкування як діяльності за допомогою мови у процесі обміну різного роду інформацією для досягнення комунікативної мети, для реалізації соціального життя людей, їхньої взаємодії у суспільстві – фактично неможливе без уявлення про порівняно новий напрям у мовознавстві – комунікативно-прагматичний.

Нагадаємо, що *функційний опис мови* передусім стосується тих властивостей мовних одиниць, що потенційно закладені в них і виявляються у мовленні. *Комунікативний підхід* розкриває такі властивості мовних одиниць, які виявляються під час комунікативної взаємодії партнерів у процесі обміну думками (і почуттями) для розв'язання життєво важливих завдань. *Прагматичний підхід* передбачає врахування того значущого компоненту мовних одиниць, що пов'язаний з людиною, яка послуговується мовою як засобом спілкування і робить свій вибір для досягнення поставлених цілей за умови орієнтації в ситуації загалом та врахування соціальних ознак адресата. Вказані підходи до вивчення мови взаємопов'язані і доповнюють один одного. Цінність же *комунікативно-прагматичного підходу* у тому, що він формується на базі системно-структурного уявлення про рівневу організацію мови, але потужно просуває знання носіїв мови про її можливості у процесі передачі комунікативно значущих смислів під час спілкування партнерів. У процесі спілкування на перший план висувається суб'єкт мовленнєвих дій, який визначає та окреслює певний *прагматично-комунікативний простір* – ту зону, де мова фіксує різноманітне ставлення мовця до дійсності, який послуговується мовою у процесі комунікативної діяльності (називає, вказує, виражає ставлення), а адресат сприймає і витлумачує ці смисли. І це важливо, тому що, потрапляючи з лінійної системно-структурної площини у прагматичний об'ємний простір, мовна одиниця виявляє нові, суттєві для діяльності суспільства ознаки й властивості.

У контексті антропозорієнтованої науки про мову заслуговує на увагу лінгвістична прагматика (лінгвопрагматика, прагмалінгвістика). Пропонуємо прокоментувати зв'язки цієї галузі знань